

HALK ANLATMALARINDA ERMENİ TİPLER

Arş. Gör. Nedim BAKIRCI*

GİRİŞ TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİ¹

Ermeniler tarih boyunca birçok milletin hakimiyeti altında yaşamışlardır. Bunlar Pers, Makedon, Selekkit, Roma, Sasani, Bizans, Arap ve Türklerdir. Ermenileri Bizans'ın zulüm altındaki idaresinden kurtaran ve onların insanca yaşamalarını sağlayan, Selçuklu Türkleridir. Fatih döneminde, Ermenilerin din ve vicdan hürriyeti daha da arttırılmış, Ermeni cemaati için dini ve sosyal faaliyetlerini yönetmek üzere Ermeni Patrikliği kurulmuştur.

Tarih boyunca Romalılar, Persler ve Bizanslılar tarafından Anadolu'nun pek çok yerine sürülen, savaşlara itilen ve çoğu kez üçüncü sınıf vatandaş muamelesi gören Ermeniler, Türklerin Anadolu'ya girişlerinden sonra; Türklüğün adil, hoşgörülü, birleştirici

* Niğde Üni. Fen-Ed. Fak. TDE Böl. NİĞDE nedimbakirci@hotmail.com

¹ Geniş bilgi için bakınız: **Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu İle İlişkileri Sempozyumu**, 8-12 Ekim 1984 Erzurum; Nejat Göyünç, **Osmanlı İdaresinde Ermeniler**, İstanbul 1983; İhsan Sakarya, **Belgelerle Ermeni Sorunu**, Ankara 1984; Bilal Şimşir, **Osmanlı Ermenileri**, Ankara 1986; Esat Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, İstanbul 1987; Azmi Süslü, **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı**, Ankara 1990; İsmet Görgülü, **Ana Hatlarıyla Türk İstiklal Harbi**, Ankara 1999; Hüsamettin Yıldırım, **Ermeni İddiaları ve Gerçekler**, Ankara 2000; Kâmuran Gürün, **Ermeni Dosyası**, İstanbul 2001.

unsurlarından faydalanmışlardır. Bu ilişkilerin gelişerek doruğa ulaştığı 19. yüzyıl "Ermenilerin altın çağı" olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin çalışan, dürüst ve üretken her tebasına sağladığı imkanlardan gayri müslimler içinde en çok Ermeniler faydalanmıştır. Askerlikten, kısmen de vergiden muaf tutulurken, ticarete, zanaatta, çiftçilikte ve idari işlerde yükselme fırsatını elde etmişlerdir. Devlete bağlı, milletle kaynaşmış olduklarından dolayı "millet-i sadıka" olarak kabul edilmişlerdir.

İstanbul Ermeni Patrikliği'nin kuruluşu tarihte eşine zor rastlanır bir olaydır. Fatih Sultan Mehmet, 1461'de Batı Anadolu'daki Ermeni piskoposluğunu, İstanbul Patrikliği'ne dönüştürmüştür. Bu olay Fatih'in diğer dinlere gösterdiği hoşgörünün çok açık bir delilidir. Tarihte bir dine mensup bir hükümdarın, başka bir dinin üyeleri için ruhanî riyaset makamı tesis etmesi, ne Fatih'ten önce, ne de sonra görülmüştür.

Türkçe konuşan, ayinlerini bile Türkçe yapan bu topluluktan devlet kademelerinde önemli görevlere yükselenler; Bayındırlık, Bahriye, Hariciye, Maliye, Hazine, Posta-Telgraf, Darphane Bakanlıkları, Müsteşarlıkları yapanların yanı sıra Osmanlı Devleti'nin meseleleri üzerinde Türkçe ve yabancı dillerde eserler yazanlar da olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin zayıflamaya başladığı dönemlerde, bazı devletlerin vaatlerine kanan Ermeniler, on binlerce Türk ve Ermeni'nin ölümüyle sonuçlanan isyan ve katliamlara başlamışlardır ve on asır refah içinde yaşadıkları ülkeyi parçalamaya çalışmışlardır.

HALK ANLATMALARINDA ERMENİ TIPLER

Türklerin Anadolu'ya yerleşmesiyle siyasal güçlerini kaybeden ve askerî hiç bir görev verilmeyen Ermeniler, devlete bağlılıklarından ve iyi muamele görmelerinden dolayı kendilerini Türk milletinin bir parçası olarak kabul etmiş mutlu bir tebaa idiler.

Asırlarca bir arada yaşayan birbiri ile anlaşır kaynaşan iki toplumun halk kültürü vadisinde sayısız beraberlikleri vardır. Özellikle halk anlatmaları; masal, halk hikâyesi, efsane ve fıkrada bu etkileşimi görmek mümkündür. Prof. Dr. Fuat Köprülü'nün bu konuda yazmış olduğu “Türk Edebiyatı'nın Ermeni Edebiyatı Üzerindeki Tesirleri”² adlı ilk ve hacimli makalesini hatırlatmak isteriz.

Biz de öncelikle bu çalışmamızda halk anlatmalarındaki Türk-Ermeni ilişkilerini metinlerden örnekler vererek ortaya koymaya çalışacağız.

1-Masallarda Ermeni Tipler

Yaptığımız araştırma neticesinde masallar üzerine yapılmış çalışmalarda Ermeni tipine rastlayamadık.

2-Halk Hikâyelerinde Ermeni Tipler

Türk kültür geleneğinin en önemli bölümlerinden biri hiç şüphesiz halk hikâyeleridir. Türk-Ermeni halk edebiyatı münasebetleri halk hikâyelerinde daha da yoğunlaşmaktadır. Türk halk hikâyeleri Ermeniler üzerinde derin tesir bırakmıştır.

Türk halk hikâyeleri, Dede Korkut Hikâyelerinde XIX. yüzyılın sonuna kadar şekil ve muhteva bakımından basılmadan Ermeniler arasında yayılmış, pek çok halk hikâyesi ya olduğu gibi, dili ve mevzuu ile veya adapte edilerek anlatılmıştır.³ Kerem ile Aslı hikâyesi, kahramanlarından birinin Ermeni olması sebebiyle Ermeniler arasında daha çok yayılmış ve sevilmiştir.

² Fuat Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları I*, İstanbul 1989, s. 239-269.

³ Fikret Türkmen, “*Türk-Ermeni Halk Edebiyatı Münasebetleri*”, *Türk Kültürü*, 225, Ocak 1982, 19-23, s. 149.

Ermeni hikâyeleri ise Türk halk hikâyelerinin şekil ve gele-neği içinde oluşturulmuştur. Mesela, Ermenilerin en meşhur hikâyelerinden olan “Sasonlu Davit Destanı” bizim Köroğlu’nun de-ğişik dilde, de-ğişik muhitte anlatılması gibidir. Köroğlu’nun efsanevî kır atı, Sasonlu Davit’te “Kurkik Celâli” olmuştur. Her ikisinde de atlar efsanevî su aygırının yıldıdaki kısraklarla birleşmesinden do-ğan taylardır. Bunların hikâye içindeki fonksiyonları hemen hemen aynıdır. Köroğlu’nun ağbulaktan su içmesi ve sonsuz güç kazanması aynı muhteva ile Davit hikâyesinde de mevcuttur. Aynı yakınlık Dede korkut Hikâyelerinden Duha Koca O-ğlu Deli Dumrul kolu ile Ermenilerin Arslan A-ğa hikâyesinin konusu ve üslûbunda da görülür. Bu hikâyede Arslan A-ğa Azrail’i tanımaz, onunla mücadeleye girer. Sonunda canının yerine can bulursa ba-şılanacaktır. Deli Dumrul’da oldu-ğu gibi önce babasına, sonra anasına gider. Fakat onlar canlarını vermezler. Karısı “Alkesta” kocasının yerine canını vermeye razı olur.⁴ Yine Ermeniler arasında bilinen Selçum Paşa adlı masal da Kerem ile Aslı hikâyesi ile benzer bir konuya sahiptir. Bu masala göre Paşa kızı ile Ermeni o-ğlu birbirlerine âşık olurlar. Kızın annesi kızını Ermeni gencine vermemek için zehirler. Ermeni genci, kızın cesedini mezardan çıkarır ve Gabriel (Ceb-rail) adlı meleğin yardımıyla kız dirilir. Bir müddet sohbetten sonra iki âşık, öbür dünyada kavuşmak üzere birlikte ölürler.⁵

Türklerle Ermenilerin bu temasları gittikçe sıklaşarak ve dostane bir şekilde 19. yüzyıla kadar devam etmiştir. Hayatın her safhasında karşılıklı etkiler sonunda kültürel eserler ortaya konmuştur. Mimarî, musikî, çeşitli el sanatları (sarraflık, dokumacılık, vb.), folklor, edebiyat gibi dallarda bu ilişki, daha kesif bir şekilde devam ederek binlerce eser ortaya konulmuştur.⁶

Türk saz şairlerinin hayatları etrafında teşekkül eden halk hikâyelerinin en güzellerinden birisi Kerem ile Aslı hikâyesidir. Hikâye konu bakımından bir aşk hikâyesidir. Gelenekteki rivayetlere

⁴ Türkmen, **a.g.m.**, s.150.

⁵ Ali Duymaz, **Kerem İle Aslı Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma**, Ankara 2001, s. 33.

⁶ Fikret Türkmen, “*Tarih Boyunca Türk-Ermeni Kültür İlişkileri*”, **Türk Dili**, 403, Temmuz 1985, s. 605.

göre yaşadığı kabul edilen Âşık Kerem adlı bir âşığın hayatı etrafında teşekkül etmiştir. Türk-Ermeni ilişkilerinin etkisinin en kuvvetli olduğu hikâyedir. Hikâyede muhteva olarak en ağırlıklı unsur şüphesiz ki, din faktörüdür. Kerem ile Aslı hikâyesinin dini unsurlardan en önemlisi Müslümanlık-Hıristiyanlık çatışmasıdır. Hikâyenin kahramanlarından bazılarının ismine kadar yansıyan bu çatışma eserin bütününe hakimdir. Bir tarafta Türk bir delikanlı olan Kerem, diğer tarafta Ermeni bir kız olan Aslı vardır.

Selçuklulardan itibaren Türkler ile Ermeniler arasında sıcak ilişkiler başlamıştır. Osmanlı döneminde Ermeni vatandaşlar devletin çeşitli kademelerinde görev almışlardır. Ayan azası, vali yardımcısı ve milletvekili (1876, 1908 ve 1914 tarihleri) gibi devletin üst makamlarında görev yapan Ermenilerin yanında; hatta Maliye, PTT, Bayındırlık ve Dışişleri Bakanlığı görevini üstlenmiş Ermeniler de vardır. Türk milleti, Ermenilere tanıdığı bu hoşgörüyü hiçbir millete tanımamıştır. Ermeniler, Türk toprakları içerisinde hiçbir engel olmaksızın ticaretle uğraşmışlardır. Çeşitli mesleklerle uğraşan Ermeniler en çok sarraflık yapmışlardır. Kerem ile Aslı hikâyesinde de Aslı'nın babası, şahın sarrafıdır.

Çocuğu olmayan şah derdine derman aramak için lâlâsını da yanına alarak tebdil-i kıyafet gurbete çıkarlar. “... *Varup bir vakit gurbet gezem diyüp lâlâsıyla birer derviş takkesi başına urup yola revan oldular. Gide gide bir suyun başına oturdular. İki tütün bir kahve, keyifler oldu büsbütün. Bir de gördüler ki, bir pîr koca geldi, bunlara selam verdi. Pir didi: “Şahım ne gezersin burada?” Şah didi ki: “Benim Şah olduğumu nerden bildin? Elbette derdinin de dermanını bilirsin!” diyüp dervişe sarıldı. Şaha didi ki: “Senin derdinin dermanı budur ki, dünya yüzünde hiçbir evladın yoktur. Gel sana bir elma vereyim ve gene hanımına git. O memleketin yedi yaşından yukarısını Uğra Dağı'na davet eyle. Davet tamam olup gelince yatsu namazını kılınca elmanun birisini kendine ve birisini ahlalini vir. Allah Te'ala Hazretleri size bir evlad vire.” didi...”⁷ Dervişten bu nasihati alan Şah, denileni yapar.*

⁷ Duymaz, a.g.e., s. 255.

Şahın sarrafı olan Keşiş'in de çocuğu yoktur. Türk düşünce sistemi içerisinde darda kalanların yardımına Hz. Hızır, Pîr, Derviş, İhtiyar veya Pîr-i Fani yetişir. Şahın da aslında yardımına Hz. Hızır yetişmiştir. Dini farklı olmasına rağmen çocuğu olmayan Keşiş de dervişin Şah'a verdiği elmadan ister. Şah'ın bir oğlu, Şah'ın verdiği elma sayesinde Keşiş'in de bir kızı dünyaya gelir.

Türk milleti Ermenilerle münasebetleri sırasında Ermenilerden kız almışlardır. Bu kız alma hadisesi hikâyemizde de yer bulmuştur. Ermeni kızına âşık olan Kerem babasından kızı dünür gitmesini ister. Babası, Keşiş'i çağırıp oğlanla kızı nişanlar:

*“... Karı hemân destileri bırakup Kerem'in babasına haber eyledi. “Beğ! Oğlun derd-i aşka düşmüş. Bu aşkın yaresine merhem sarasız.” diyüp hadiseyi nakl itti. Beğ hemen Keşiş'i çağırıp oğlanı nişanladı.”*⁸

Keşiş'in karısı din ve ırk farkını ileri sürerek bu nişana razı olmaz. Kerem ile babası bu farka önem vermez. Çünkü Aslı evlenince Müslüman olabilir. Zira Müslümanlar Hıristiyanlara göre daha müsamahalıdır.⁹ Çünkü Türkler için aşk, dine bağlı olmayan, onu aşan bir olgudur.

Benzer hadiseyi Kozanoğlu hikâyesinde de görebiliriz.¹⁰ Kozanoğlu amcasına yardım için Halep şehrine gider. Burada bir handa kalırlar. Bir sabah Kozanoğlu hanın penceresinden dışarı bakarken karşı konakta bir kız görür. Görür görmez kıza âşık olur. Bu kız hanın sahibi olan Ermeninin kızıdır ve adı da Meryem'dir. Kozanoğlu, Allah'ın emriyle kızı babasından isteyeceğini söyleyince kız oğlana:

“... “Sen Müslümansın, bense Ermeni. Ya sen benim dinime girersin, ya da ben senin dinine.” deyince Kozanoğlu, “Müslüman

⁸ Duymaz, a.g.e., s. 256.

⁹ Mehmet Kaplan, **Tip Tahlilleri**, İstanbul 1991, s. 159, 169.

¹⁰ Mehmet Karadağ, **Erzurum ve Çevresinde Derlenen Halk Hikâyeleri Üzerinde Araştırmalar**, C.II, Erzurum 1984 (Yayınlanmamış doktora tezi).

*bir kişinin Hıristiyan olması mümkün değildir. Ama sen bizim dine girebilirsin” der.*¹¹

Burada da Kerem ile Aslı hikâyesinde olduğu gibi Türk bir delikanlı Ermeni bir kıza âşık olmuştur. Kerem ile Aslı hikâyesinden farklı tarafı Ermeni, kızını Kozanoğlu’na vermeye razıdır. Ermeni kız, Kozanoğlu’ndan kendi âdetleri olan elli günlük bir perhiz tutmasını ister. Eğer perhizi tutarsa din değiştirip Kozanoğlu ile evlenecektir. Kız Kozanoğlu’na şu teklifi yapar:

“Peki öyleyse, bizde elli gün perhiz dutma vardır, buna diyet derler. Eğer bu perhizi dutarsan sene varıram.”

“Peki nedir bu diyet.”

*“Elli gün et yemeyeceksin, yağlı, tuzlu yemeyeceksin. Buna yanaşırsan bu iş olur.”*¹²

Burada Türk âdetleri ile Ermeni âdetleri iç içedir. Bir taraftan Hıristiyan birini dine davet etme, diğer taraftan Ermenilerin din değiştirirken yaptıkları bir uygulama vardır.

Kerem ile Aslı hikâyesinde kızını bir Türk’e vermek istemeyen bir baba varken Kozanoğlu hikâyesinde kızını bir Türk’e seve seve vermek isteyen bir baba vardır. Kozanoğlu hikâyesinde kızını perhizine razı olan oğlan günden güne erir. Amcası bunun farkına varınca oğlana derdinin ne olduğunu sorar:

*“... Ey oğlum, sen bene ağabeyimin hatırasısın derdin nedir, neden sararıp solarsın? Yoh emmi bir şey yoh der.”*¹³

Amcası ısrar edince Kozanoğlu derdini sazı ile anlatır. Yeğenin Ermeni kızına âşık olduğunu öğrenince, kızını oğlana Allah’ın

¹¹ Karadağ, a.g.e., s.446.

¹² Karadağ, a.g.e., s.446.

¹³ Karadağ, a.g.e., s.446.

emri Peygamberin kavliyle ister. Ermeni de kızını Kozanoğlu'na vermeye razı olur.

Ermeni, kızının Müslüman olmasına karşı çıkmaz. Çünkü Müslüman Türkün, kızını mesut edeceğini ve Türklerden zarar gelmeyeceğini bilir. Asırlarca bir arada yaşamış olan iki millet hiçbir zaman kendilerine zarar verecek bir harekette bulunmamışlardır. Ancak Ermenilerden bazıları böyle düşünmemiştir. Bunlardan biri de Keşiş'tir. Kızını Kerem'e vermez ve onda kaçıtır. Kerem bu haberi öğrenince Aslı'yı bulmak için gurbete çıkar. Kerem'in yanında yoldaşı ve sırdaşı Sofu vardır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi hikâyede bir din çatışması vardır. Kavuşmaya engel olan keşiş tipi ile daima Kerem'in yanında yer alan ve kavuşmaya yardımcı olan Sofu tipi bu çatışmanın hikâyedeki sembolleri gibidir.¹⁴ Kerem'in saflığı ve temizliği yanında Keşiş, kötü ve hilekârdır. Hikâyede Türkleri temsil eden Kerem tipine karşılık Ermenileri temsil eden Keşiş tipi daima çatışma halindedir. Aslında bu unsur Türk-Ermeni çatışmasının halk muhayyilesindeki tezahürüdür.

Hikâyede bir başka dinî unsur Kerem ile Sofu'nun tipiye yakanmaları hadisesidir:

*"... Erzurum'a bir buçuk saat kala şehre yetişemeyüp, kış duman kaplayup kendülerini bir kayaya arkalarını virüp feryâd ve efgân itmeğe başladılar. Hak Süphan Hazretleri anların gözlerinin yaşlarına merhametten bir mağara gösterüp soğuk kışta ol mağarada sığınup biçâre Kerem aldı sazı (...) Atlu mağara kapusuna gelüp "Ey ademler, nedir sizin feryadınız? (...) Atlu didi ki "Kande dilermeniz götüreyim." Ol atlu Hazreti Hızır Aleyhi's-selam idi. Kerem ile Sofu'yu alup o saat Erzurum'a götürür."*¹⁵

Burada Kerem ve Sofu, Aslı'nın peşinden giderken tipiye tutulurlar. Bir mağaraya sığınurlar. Kerem sazını alarak Yaradan'dan aman diler. Bu yakarış neticesinde Bozatlı Hızır imdatlarına yetişir. Kerem, dinî ve tasavvufî bilgilere sahip bir Hak âşığı olarak karşımıza çıkar. Zira onun duası kabul olmuştur.

¹⁴ Duymaz, a.g.e., s. 76.

¹⁵ Duymaz, a.g.e., s. 267, 268.

Türk düşünce sisteminde kul darda kalmayınca Hızır yetişmez. Allah dostları “Tayy-i zaman tayy-i mekanla” göz açıp kapayıncaya kadar bir yerden bir yere giderler. Hz. Hızır da öyle yaparak Kerem ile Sofu’yu içinde buldukları sıkıntıdan kurtarıp selamete çıkarır.

Kerem ile Sofu, Sivas şehrine gelip bir kahveye giderler. Buradaki ahabaplardan Aslı’nın hangi tarafa gittiğini öğrenip Kızılırmak’a gelirler: “... Kızılırmak’a dahil olup Kerem Sofu’ya didi ki; “Ey yâr-ı vefadârım, derdimin ortağı buna Kızılırmak dirler, kuş degilüz, kanadımız yoktur ki uçalım geçelim. Heman işimiz Cenâb-ı Bârî inayetine, merhametine kaldı...”¹⁶ diyerek Kerem sazı eline alır ve Allah’a dua eder. Keremin duası kabul olur ve Kızılırmak’ın üzerinde hayalî bir köprü belirir. Bu köprüden geçerek yollarına devam ederler. Burada da Kerem bir kez daha Hak âşığı olduğunu gösterir.

Kerem’in dinî yönünü gösteren başka bir hadise ise şöyledir: “... Kerem ile Sofu, Erceğiz Dağı’na toğru yola revan olup tağın üstüne çıkdakta baktı ki inkisar itdüği Karadağ bi-izni’llah ateş tutuşup cayır cayır yanar. Kerem didi ki; “Aslıhan’ımın gelüp kokdı güli” diyerek tekrar dua idüp Karadağ’ın ateşi söndi.”¹⁷ Burada da Kerem’in dua etmesi sonucunda Karadağ’da yanan ateş söner ve Kerem ile Sofu yollarına devam ederler.

Kerem ile Sofu Kayseri’de Aslı’nın izini bulurlar. Kerem dişlerini bahane ederek Aslı’nın kaldığı konağa girer. Aslı için sağlam dişlerini çektirir. Bu arada Aslı’nın annesi Keşiş’e haber vermeye giderken Kerem de; “Şu kızı dine teklif ideyim” diyerek Aslı’yu İslâm’a davet için şu mısraları söyler:

*“Meded meded Aslım senin elinden
Gel gel Müsliman ol kalma Ermeni
Yürü dünya sende vefâ görmedim
Gel gel Müsliman ol kalma Ermeni*

¹⁶ Duymaz, a.g.e., s. 276.

¹⁷ Duymaz, a.g.e., s. 279.

*El ele alalım şehirde yatalım
İncil Furkân'ı başa turalım
Kangı din haksana ana tapalım
Gel gel Müsliman ol kalma Ermeni*

*İnanma sen Keşişler fendine
Hafta perhizine elli gününe
Gel Aslım girelim İslâm dinine
Gel gel Müsliman ol kalma Ermeni..”¹⁸*

Kerem, sıkıntıda olmasına rağmen Aslı'yı dine davet etmekten geri kalmaz. Burada da hak âşıklığını göstererek Aslı'yı “*Gel gel müsliman ol kalma Ermeni*” diyerek hak dinine çağırır. Kerem hümanist bir tavır takınarak İncil, Furkân fark etmez hangisi haksana ona tapalım der. Yukarıda Kozanoğlu hikâyesinde bahsettiğimiz gibi Kerem de Ermenilerdeki din değiştirme âdetini üçüncü dörtlükte Aslı'ya hatırlatır. Elli günlük perhize gerek kalmadan İslâm dinine girilebileceğini belirtir.

Esas aldığımız Ali Duymaz'ın çalışmasındaki Kerem ile Aslı hikâyesinde kızını Kerem'e vermeyen Ermeni Keşiş, Beğın kız kardeşi Hüsna Hanım sayesinde razı edilir. Ancak Keşiş yine de inandığı din uğruna sihirli bir elbise yaptırır. Aslı'nın Müslüman Kerem'le murat alıp vermesine razı değildir. Gerdek gecesi Aslı giydiği elbisenin düğmelerini çözemez. Elbisenin al renkli olması sihrin sembolüdür. Bunun üzerine Hak âşığı olan Âşık Kerem, dua ederek Aslı'yı bu sıkıntıdan kurtarır ve Aslı ile murat alıp murat verirler. İncelediğimiz hikâye, anlatıcı veya dinleyicilerin etkisinden olsa gerek, mutlu sonla bitmiştir. Kerem ile Aslı hikâyesinin başka varyantlarında bu mutlu sonun yerini trajik bir son alır. Behçet Mahir'in anlattığı Kerem ile Aslı'da hikâyenin sonu şöyledir:

¹⁸ Duymaz, a.g.e., s. 281.

“... *Hey zalim anne! Sevdüğünün dişlerini kelpetinen çekdin. Senin dişlerin, sağlam dişlerin çeken olur. Bu Kerem imiş deyip, Kerem bir of çekip ikinci of çekmesinen ağzından bir alev çıktı. Yana yana gendini gapıdan dışarı attı. Dışarıda pervane dönirdi. Ağzından çıkan ateş vücuduna aldı, sardı. Ne gadder hayr sahapları su serpirdise sündiremiler. Bir yandan Sofi ağlip feryad ediyor.*

Nâyet, Kerem başdan dutuşup yana yana ayağa gader vücuti kebab oldi. Halk yanına gorgusundan yaklaşıyordu. Seher bozularak, Han Aslı, Kerem'in yanıp kül olmasına ağliya evden dışarı gendini attı. (...) Allah'ın gudreti guvvetine seyret, saçlarından alan Han Aslı a dutuşdu bir ateşe. Kerem kimin o da başdan dutuşup yanıp kül oldu. İkisinin külü birbirine karıştı.”¹⁹

Kerem ile Aslı hikâyesinin orijinalitesini ve hafızalarda yaşamasını temin eden yanma motifi âşığın binbir meşakkat içinde geçen hayatının mükafatı sırasında, muradına ererken kendini gösterir. Keşiş, kızının Kerem'le mutlu olmalarına razı olmadığından bir sihirli elbise diktirerek Aslı'ya giydirir. Keşiş, inandığı din sebebiyle bu yola baş vurur. Elbisenin rengi de manidardır. Gerdekte kırmızı elbise giymek bir Türk geleneğidir. Bunun yanı sıra Aslı'nın al renk elbise giymesi, Kerem'in yanacağını gösteren bir işaret gibidir. Zira al renk ateş rengi ile birleşerek Kerem'in ve Aslı'nın sonunu hazırlar.²⁰ Kerem ile Aslı hikâyesinde ırkî ve dinî duygularla kızını Kerem'e vermeyen bir baba tipi vardır. Bu düşünce tarzı Osmanlı'nın son döneminde Ermenilerin devlete baş kaldırmasına zemin hazırlamıştır.

Kaçak Nebi adlı hikâyede de olumsuz Ermeni tipini görebiliriz. Bu hikâyede olay şöyle gelişir:

“Revan'da bir Nevruz Bayramı şenlikleri sırasında Nebi adlı bir Türk'ün mandasıyla bir Ermeni'nin mandasını meydanda dövüştürürler. Her iki taraf da iddialıdır. Epey mücadeleden sonra,

¹⁹ Saim Sakaoğlu, Ali Berat Alptekin, Yurdanur Sakaoğlu, Esmâ Şimşek, **Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri**, II.Cilt, Ankara 1999, s.133, 134.(I. Cilt Ankara 1997).

²⁰ Duymaz, **a.g.e.**, s. 169, 170 (Kendiliğinde yanma motifi ile ilgili çalışmalar üzerinde durulmuştur).

Nebi'nin mandası diğerini sürüp meydandan çıkarır. Bu yenilgiyi hazmedemeyen Ermeni, tabancasını çeker ve Nebi'nin mandasını öldürür. Bunun üzerine Nebi:

“Doğan (kardeş) dilsiz hayvanı öldürmenin ne anlamı vardı ?” derse de, Ermeni bu sefer de Nebi'nin kutsal bildiği manevî değerlerine küfür ve hakaret eder. Sabrı taşan Nebi de Ermeni'yi öldürür ve dağa çıkar.”²¹

Yenilmeyi hazmedemeyen Ermeni, silahını çekerek Nebi'nin mandasını öldürür. Mandasının öldürülmesine ses çıkarmayan Nebi, kutsal bildiği manevî değerlerine küfür eden Ermeni'ye tahammül edemez ve silahını çekerek onu öldürür. Bu olaydan sonra Nebi, dağa çıkar ve Kaçak Nebi olarak anılır.

Yeniçeriler, Osmanlı Devleti içinde bir müddet sonra sorun olamaya başlamışlardır. Devlete ayak bağı olmanın yanında Ermenilere de musallat olmuşlardır. Bu hususta Kıvılcımoğlu Topal İbrahim hikâyesinde şöyle anlatılır:

“... Kıvılcımoğlu Topal İbrahim, birkaç gişiyen İstanbul'un içini dolanıyordu. O vahdin devrinde bir Ermeni buni gördü, eğildi, ağlıyarak, Kıvılcımoğlu Topal İbrahim'in elini öpdü. Kıvılcımoğlu Topal İbrahim, sordü:

“Nedir ağladığın?”

Dedi ki:

“Ey deliganni, Türk gehrımani -Türk kimin- ben ağlamim, kim ağlasın. Beni bene söyletme. Buyur evde bir gehvemi için, derdimi benim eşim size desin. Ben size demeye dilim tutmıyor.”²²

Kıvılcımoğlu Topal İbrahim, bu Ermeninin bir derdi olduğuna kanaat getirip evine gider. Ermeninin karısı kahveleri getirerek derdini Kıvılcımoğlu Topal İbrahim'e anlatır:

²¹ Zeynelabidin Makas, **Türk Millî Kültüründe Nevruz**, İstanbul 1987, s. 68.

²² Saim Sakaoğlu, Ali Berat Alptekin ... ,a.g.e., s.228.

*“Ey Türk Evladı, ey Türk Müslüman’i! Onbeş günden beri yeniçeri begleri benim onsekiz yaşında bir kızımı götürmüş, yeniçeri serayında oynadıyor. Bu sizin dininize yahışır mı, sizin kitabınıza yahışır mı, bu Türk devletine, milletine yahışır mı? Sade bir değil benim kimin bele genç güzel gızı varsa yeniçeri begleri götürür, onbeş, igirmi gün oynadır.”*²³

Bunu duyan Kıvılcımoğlu Topal İbrahim, yerinden kalkarak yeniçerilerin sarayını basar ve sarayı ateşe vererek Ermeni kızını onların elinden kurtarır. Devletin görevleri arasında Ermenilerin can ve mal güvenliğini sağlamak da vardır. Ermenilere zarar veren yeniçeri de olsa Kıvılcımoğlu Topal İbrahim, vasıtasıyla cezalandırılmışlardır. Kıvılcımoğlu Topal İbrahim’in bu hareketi Padişah tarafından da takdir edilmiş ve mükafatlandırılmıştır.

Yukarıdaki hikâyede Ermenilere yan gözle bakan kim olursa olsun cezasız kalmazken, Baklı Yusuf hikâyesinde tam tersine Ermeniler Türklere zarar vermek için ellerinden gelen her türlü gayreti göstermişlerdir. Ermeniler gayri müslimler içerisinde en geniş imkanlara sahip olmalarına rağmen yabancı devletlerin kışkırtmalarıyla Türklere zulüm ve işkence etmeye başlamışlardır. Ermenilerin bu tutum ve davranışları halk anlatmalarında da yer almıştır.

Yusuf, âşık olduğu kızı, Selvi’yi kaçıır. Yaylada bulunan evlere vardıklarında evlerden yardım çığlıklarının yükseldiğini duyarlar. Bunun üzerine Yusuf, yardım için Selvi’den izin ister:

*“... Yusuf dedi ki: “Selvi, bu adam kimse çok dardadır. Allah, Peygamber aşkına yardım istiyor. Ben buna yardım etmezsem kendimi asla bağışlayamam. Olmaz mı ki, bana izin ver de ben bu adama yardım edem.” dedi. Selvi de: “ Olur sevgilim. Allah aşkına yardım isteyenin yardımına koşmak Müslümanın boynunun borcudur.” dedi. Hemen attan indiler. Yusuf atın dizginlerini Selvi’ye verdi. “Sen atı tut. Ben şimdi gelirim” dedi.*²⁴

²³ Saim Sakaoğlu, Ali Berat Alptekin ... ,a.g.e., s.228.

²⁴ Hayrettin Tokdemir, **Artvin Yöresi Folkloru**, Ankara 1993, s.418.

Selvi'den ayrılan Yusuf, sesin geldiği yere gidince tüfekleri süngülü on Ermeninin bir Türkü sıkıştırdıklarını görür. Ermeniler yakaladıkları Türke işkence etmektedirler:

“... “Olan sersem Müslüman, hocalarınız diyor ki bir kul sıkılınca Allah'a sığınsın ona yardımcı olur. Hayde çağır Allah'ını, Peygamberini de seni kurtarsın” diyerek kahkahalarla gülüyorlar. Ona doğru gidiyorlar o süngüyü batırıyor, buna doğru gidiyor bu süngüyü batırıyor. Böylece eğleniyorlar.”²⁵

Bu hadiseyi gören Baklı Yusuf, her şeyi göze alıp Türkü kurtarmak için canını dişine takarak Ermenilerle çatışmaya girer. Silah seslerini duyan Selvi'nin kardeşi Cemal de yetişerek çatışmaya katılır. Yusuf ile Cemal uzun bir mücadeleden sonra Türkü, Ermenilerin elinden kurtarılır.

“Millet-i sadıka” olarak kabul edilen Ermenilerin binlerce Türkün canına mal olan isyan ve katliamları karşısında Osmanlı Hükümeti'nin ortaya koyduğu sakin ve sağduyulu tavrı, belgelerıyla sabittir. Türklerin Ermenilere tanımış olduğu imtiyazlara karşılık Ermenilerin Türklere yapmış oldukları zulümler bu hikâyede gözler önüne serilmiş, Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu'daki katliamlara telmihte bulunulmuştur.

Âşık Mahirî²⁶ hikâyesinde de Âşık Mahirî, Ermenilerin bir âşığıyla atıştır. Bu atışma sonucunda Âşık Mahirî, Ermeni Âşığını yener. Bunun üzerine Ermeni gençleri Müslüman bir âşığın kendi âşıklarını yenmesini hazmedemezler. Âşık Mahirî'ye bir tuzak hazırlarlar. Ermeni bir ahçıği süsleyip Âşık Mahirî'nin yattığı yere gönderirler. Ermeni gençleri; “Karımıza, kızımıza laf mı atarsın?” diyerek Âşık Mahirî'yi dövmeye başlarlar. Öldü zannederek toprağa gömüp üzerine kaldırım taşlarını döşerler.

Müslümanlık-Hıristiyanlık çatışmasının izleri bu hikâyede de yer alır. Zira Müslüman bir âşığın kendi âşıklarını yenmesini haz-

²⁵ Tokdemir, a.g.e., s.418.

²⁶ Karadağ, a.g.e., s.250.

medemeyen gençler, onu öldüresiye döverler. Türklere karşı olan kin ve öfkelerini bu şekilde dile getirirler.

3-Efsanelerde Ermeni Tipler

Türk halk anlatmalarının sevilen türlerinden biri de efsanelerdir. Türk-Ermeni ilişkileri halk hikâyelerinde olduğu gibi efsanelere de yansımıştır. Efsanelerdeki bu etkileşim çeşitli safhalarda kendini gösterir.

Daha öncede bahsettiğimiz gibi Anadolu'da Ermeniler genellikle ticaretle uğraşmışlardır. Serbestçe ticaret yapmışlar ve kısmen de vergiden muaf tutulmuşlardır. Derviş Ağa Camii²⁷ adlı efsane Hıristiyan Ermenilerin serbestçe ticaret yaptıklarının belgesi niteliğini taşır. Derviş Ağa saf bir Müslüman Türk'tür. İstanbul'a giderken Hıristiyan Ermeni komşularına oraya ne götürürse daha kârlı olacağını sorduğunda, ona tilki kuyruğu götürmesinin kârlı olacağını tavsiye ederler. Bunun üzerine Derviş Ağa tilki kuyruklarını alarak İstanbul'un yolunu tutar. İstanbul'da herkes onunla alay eder. Postunu üstünde uyurken bir derviş gelerek bir nâme verir ve padişaha götürmesini söyler. Nâmeyi padişaha götürür. Padişah nâmeyi görünce hemen bir ferman çıkarır. Bu ferman üzerine bütün Hıristiyanlar tilki kuyruklarını almak zorunda kalırlar. Derviş Ağa kazandığı paralarla Erzurum'a döner ve Erzurum'daki Hıristiyanlar yaptıklarından utanırlar.

Ermeniler ticaretle uğraşmalarından dolayı çok zengin olmuşlardır. Bu zenginliği şu efsanede görebiliriz:

“Sultan Murat Erzurum'a gelir. Yedi sene kar yerden kalkmamış, çok şiddetli bir kış hüküm sürmekteymiş. Sultan Murat, Karaz Köyü'ne gelir, bir keşişle karşılaşır. Keşişe: “Bu zamana

²⁷ Bilge Seyidoğlu, *Erzurum Efsaneleri*, Ankara 1985, s.12,13.

kadar nasıl dayanabildin?” diye sorar. Keşiş de: “Servetim sayesinde, şevketlim.” diye cevap verir.(...)”²⁸

Ermenilerin zenginliğinden bahseden başka bir efsanede, menfaati uğruna Padişahı çalıştıran Karagavur adlı bir ermeni vardır. Karagavur o kadar menfaatçi ve bencildir ki, Padişah da olsa çalıştırmadan ekmek vermez:

“ Sultan Murat ordusuyla giderken Karagavur’un köyü yakınında konaklar. Bu sırada Karagavur bir merak yaptırmış üzerine yonga ve çamur çektikten sonra toprak attırmış ayağı ile çiğneyenler arasında damda bulunuyormuş. Sultan Murat da dama çıkar ve bu zengin Ermeni ile konuşur. Murat bir yandan Karagavur’la konuşurken bir yandan da damda ileri geri yürüyormuş. Sonunda sofraya otururlar. Sultan Murat sorar: “Ey çelebi sen kimseyi çalıştırmadan yemek yedirmezdin, nasıl oldu da bana yemek yedirdin?” Çelebi: “Hünkarım, mereğin damına buyurduğunuz zaman birkaç kol yürüdüğünüz dama yeni atılan toprağı mübarek ayağınızla çiğneyip bastırdınız.” diye cevap verir.”²⁹

Efsanede halkın çok sevdiği adil bir padişahla Ermeni-Karagavur’un karşılaşmaları ele alınmıştır. Burada Ermeni’nin isminin Karagavur olması da manidardır. Ermeni’nin katılığı ve cimriliği ile Osmanlı Padişahının iyi niyeti karşılaştırılmıştır. Ayrıca Ermeni, Sultan Murat’tan bahsederken “mübarek ayağınız” tabirini kullanır. Bu sözle padişahın adaletine sığınmış olur. Başka bir efsanede menfaatperest bir Ermeni’nin kıtlıkla mücadele eden Türklere takındığı tavırla ilgilidir. Efsane şöyledir:

“Vaktiyle bu Dikmetaş (Hayık) köyünde zengin bir Ermeni yaşarmış. Bu zengin Ermeni otları, samanları çevrenin hayvan besicilerine satarmış.

Bir yıl kış mevsimi çok ağır gitmiş. Bütün hayvanlar açlıktan ölmüşler. Bu ot yığının sahibi de bir Ermeni imiş. Otu kalmayan Müslüman köylülerden biri Ermeniye gider. Hayvanları için bir

²⁸ Bilge Seyidoğlu, a.g.e., s.82.

²⁹ Bilge Seyidoğlu, a.g.e., s.145.

miktar ot ister. Ermeni önce vermek istememişse de eskiden beri planladığı bir arzusunu gerçekleştirmek için çok ağır bir şart ileri sürerek vermeye razı olmuş. “Eğer kızını bana verirsen sana iste-diğin kadar ot veririm.” Besici eli böğründe evine dönmüş. Canun-dan çok sevdiği kızına durumu anlatmış. Kızı, babasının durumunu çok kötü olmasa böyle bir şeyi kendisine teklif etmeyeceğini bildiği için çaresiz kabul etmiş. Fakat gönlü razı olmadığı için de şöyle bedduada bulunmuş: “Estir kaba yel estir- Bu gün dağlar destur-Gavurun yığını- Sabahınan taş kestir.” Gerçekten de gece bir güney rüzgarı esip bütün ortalığı sallamış. Sabahleyin bütün kar-lar erimiş, her tarafta otlar bitmeye başlamış. Ermeni'nin ot yığı-nını ise sabahleyin bir taş yığını olarak bulmuşlar.”³⁰

Normal şartlarda bir Müslüman kızını alamayan Ermeni, kıt-lıktan istifade ederek bir parça ota karşılık Müslüman'ı, kızını ken-dine vermeye razı eder. Efsane formu içinde kız bu kötü durum-dan ancak olağanüstü bir güç kurtarır. Kız kurtulmak için Allah'a dua eder. Kızın duasını Allah kabul eder. Böylece kız hem kendini hem de köylüleri zalim Ermeninin elinden kurtarmış olur.

Türklerde kutsal kabul edilen bir çok kavram vardır. Bunlar-dan ikisi su ve ekmektir. Zira bu iki nesne nimettir. Nimete asla saygısızlık edilmez. Efsanede Müslümanlarca hürmet edilen ve kutsal sayılan ekmele suya hakaret eden Ermeni kadın yüzünden bir nehrin kuruması anlatır:

“... Vaktiyle Ermeni'lerin oturduğu bu köyde bir gün gelin-lerden biri çocuğunu suyun kenarına götürür, oraya kakasını yap-tırır, fakat çocuğun temizliğini su ile yapmaz, yanındaki buğday ekmeği ile yapar. Daha sonra temizlik yapmak için kullandığı bu ekmeği suya atar. Bu durumu gören su da günden güne azalır, ancak bir değirmeni döndürebilecek kadar kalır. ...”³¹

Su yapılan bu hakarete dayanamamış ve oldukça azalmıştır. Su ve ekmeğe saygısızlık Müslüman Türk tarafından değil Ermeni Hıristiyan tarafından yapılmıştır. Buna benzer bir efsane de Selçuk

³⁰ Saim Sakaoğlu, **101 Anadolu Efsanesi**, İstanbul 1976, s. 17. (3. b. Ankara 2003)

³¹ Saim Sakaoğlu, **a.g.e.**, s. 29.

Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde okuyan bir öğrencinin soyadı ile ilgilidir. Efsaneye göre; “Bal akan bir bulak vardır. Bu bulakta bir gün Ermeni bir kadın çocuğunun pisliğini temizler. Yapılan bu saygısızlık nedeniyle bal akan bulaktan kara su akmaya başlar.”³² Türkler tarafından kutsal kabul edilen bal akan bu çeşmede, Hıristiyan Ermeni kadın çocuğunun pisliğini temizler. Bu davranış nimete saygısızlık olarak değerlendirilir ve bal akan bulaktan kara su akmaya başlar. Bu hadiseye bağlı olarak Soyadı Kanunu çıktığında bu öğrencinin dedesi soyadı olarak Karabulak'ı almıştır.

Veliler ile ilgili efsaneler halk arasında sıkça anlatılır. Bu efsanelerden biri de Horasan Erenlerinde Keçeci Baba ile bir Ermeni kadın arasında cereyan eder.³³ Keçeci Baba, mekan tutacağı yeri tespit etmek için attığı sopanın arkasından Anadolu'ya gelir. Keçeci köyüne yaklaşınca bir Ermeni köyüne uğrar. Ermeni kadınların birinde abdest almak için su ister. Kadın kızgın bir şekilde Keçeci Baba'ya ırmağı gösterir. Baba elindeki asayı yere saplar. Yerden fişkırarak sudan abdest alır ve namazını kıldıktan sonra Yaradan'a dua eder. Bu dua neticesinde Ermeni köyü yıkılıp harap olur. Ermeni kadının bir veliye kötü muamele etmesi onların sonunu hazırlar. Aynı zamanda bu hadise Ermenilerin Müslümanlara karşı olan tavrını göstermesi bakımından da önemlidir.

Balıkli Göl³⁴ adlı efsanede bir gölün teşekkülü anlatılır. Bu efsanede bir Ermeni delikanlısı güzel Türk gelinin güzelliğine hayran kalır. Onu öpmeyi içinden geçirir. Ermeni delikanlı “Gelin kardeş Allah'ını seversen getir yüzünü bir öpeyim” der. Bunun üzerine Allah'ın adını andı diye gelin yüzünün öpülmesine razı olur.

Kocasına olanları anlatınca, kocası büyük bir ateş yakarak karısına; “Allah'ını seversen kendini şu ateşe at” der. Kadın da hiç

³² Bu efsaneyi Konya'da kendisini ziyaret ettiğimiz bir gün değerli hocam Prof. Dr. Ali Berat Alptekin anlatmıştı.

³³ Saim Sakaoglu, a.g.e., s. 41.

³⁴ Saim Sakaoglu, a.g.e., s. 109.

tereddüt etmeden kendini ateşe atıverir. Bunun üzerine ateş, suya; gelin de su içerisinde balığa dönüşür.

Saf ve temiz duyguyla dinine bağlı olan gelin, Allah'ın adını andı diye hiç çekinmeden Hıristiyan bir Ermeni gencine yüzünü öptürmüş buna karşılık kocasının isteği ile yine Allah adına kendini ateşe atmıştır.

Bu efsaneye bakıldığında iki zıt fikir ortaya çıkıyor. Birincisi dini inancı gereği namahreme yüzünü öptürmemesidir. İkincisi, sırf Allah adını andı diye Ermeni delikanlıya yüzünü öptürmesidir. Ancak bu iki fikirden ikincisi birincisine üstün gelmiştir. Gelin kendini ateşe attığında bir nevi Allah tarafından mükafatlandırılmıştır. Allah'ın dinini tebliğ için gönderilen Hz. İbrahim'in Nemrut tarafından ateşe atılarak yakılması bu efsanede sanki yeniden tecelli etmiştir.

Anadolu'nun pek çok yerinde aşk ve sevgi kavramları üzerine teşekkül etmiş efsaneler anlatılmaktadır. Bu efsaneler genellikle yer ve göl adları ile ilgilidir. Âşıkların buluştuğu, aşkların yeşerdiği yerler pınar başları ve göl kenarları olmuştur. Özellikle Van Gölü'deki Akdamar Adası için anlatılan pek çok efsane vardır. Bu efsaneler din farklılığı üzerine oluşmuştur. İki genç insan vardır. Biri Türk-Müslüman delikanlı, diğeri Ermeni-Hıristiyan kızdır. Bir Türk genciyle bir Ermeni kızı birbirlerini bir vesileyle görürler ve âşık olurlar. Ancak aşklarına bir engel vardır, o da dinlerinin ve milliyetlerinin farklılığıdır. Efsane şöyledir:

“Eskiden Van'da bir keşiş yaşamaktaymış. Ermeniler arasında nüfusu olan bu keşişin çok güzel bir kızı varmış. O kadar güzelmiş ki, Ermeni'si olsun, Türk'ü olsun bütün Van delikanlıları bu kıza vurgunmuş. Durumu sezen keşiş, kızını delikanlılardan korumak için bu adaya yerleşmeye karar verir. Adaya bir kilise yaptırıp yaşamaya başlar.

Ne var ki keşişin kızı Tamara, daha önceden gönlünü bir Türk'e kaptırmıştır. Türk delikanlısı da ona deliler gibi âşıktır. Sevdası öyle yüce, öyle engel tanımazdır ki, keşişin adaya yerleşmesi bile fayda vermez. Kızla delikanlı anlaşırlar. Delikanlı

her gece kıyidan yüzerek adaya gidecektir. Kız da sevgilisinin adayı bulması için adadan fenerle işaret verecek, sevgilisine yardımcı olacaktır. Böylece delikanlı her gece yüzerek adaya çıkar, sevgilisi Tamara ile buluşur. Bu şekildeki buluşmalar bir süre devam eder. Fakat bir gün keşiş durumu sezer. Kızını takip eder. Buluştuklarını görür.

Bir sonraki gece kızın bıraktığı feneri yerinden alır ve adanın oldukça kayalık, keskin kayaların olduğu bir yere bırakır. Pek tabii delikanlı, olanlardan habersizdir. Işığın doğrultusunda adaya doğru yüzmeye başlar. Başlar ama bir türlü adaya çıkamaz. Şansa da sular kabarmaya başlar, korkunç bir hâl alır. Dalgalar genci kayalara çarpar. Her tarafı parça parça olur. Ümitsizlik içinde: “Ah Tamara, ah Tamara! diye feryat eder ve sulara gömülür. Sevgilisinin feryadını duyan Tamara da kendisini dalgaların kucığına atar. O da boğulur. Adanın ismi de, o günden bu yana “Ah Tamara”nın değişmesi ile “Aktamar” olarak bilinir.”³⁵

Bu efsanede kızın babası keşiştir yani Hıristiyan’dır. Delikanlı ise Türk ve Müslüman’dır. Keşiş, dillere destan olan kızını gençlerden korumak için adaya yerleşir. Ancak Türk delikanlısı ile Ermeni Tamara’nın aşkı çok büyüktür. Ermenilerin töreleri gereği evlenmeleri yasaktır. Birbirleriyle buluşmak için kız bir fenerle oğlana işaret vermek suretiyle, oğlan karşı kıyidan yüzerek kızın yanına gelir ve hasret giderirler. Keşiş, kızın bu sırrını öğrenir. Keşiş, kızının bir Türk’le evlenmesini istemediği için bir gün fenerin yerini değiştirerek feneri adanın en kayalık yerine götürüp bırakır. Delikanlı da her zaman olduğu gibi ışığa doğru yüzerken dalgalar onu kayalara vurur. Ölerken de “Ah Tamara! Ah Tamara!” diyerek bağırır. Kız sevgilisinin bağırmaclarını duyunca kendini derin sularına bırakır. Delikanlı ile birlikte sular arasında murat alıp verirler.

Benzer bir efsane de Elazığ’ın Sivrice ilçesindeki Hazar Gölü için anlatılır. Bu efsanede din farklılığı üzerine kurulmuştur. Eski devirlerde Hazar Gölü’nün karşılıklı kıyılarında Müslümanlar ile Ermeniler bir arada yaşarlardı. Bu benzer yaşam bazen dostluklara, bazen büyük aşklara, Ermeni isyanları patlak verince de büyük

³⁵ Aziz Ayva, **Anadolu Göl Efsaneleri (İnceleme-Metin)**, Konya 2001, s. 365 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

düşmanlıklara sebep olmuştur. İşte bu sosyal etkileşim içerisinde bu efsane teşekkül etmiştir:

“Elazığ Diyarbakır asfaltının kırkinci kilometresine geldiğinizde; insanları Azerbaycan’dan geldikleri için önce Azer, daha sonra da Hazar denilen ve Azerbaycan’daki Göğ Hazer’i andıran, bir krater gölü ile karşılaşsınız. Göl ile ilgili, o kadar çok efsane anlatılır ki, bu bazen içerisindeki adaları, bazen de güneyinde bulunan Hazar Baba’yı konu alır.

Bu efsanelerden birisinde tıpkı Van Gölü üzerindeki Akdamar Adası’nda olduğu gibi iki sevgilinin dünyada murad alamamaları anlatılır.

Müslüman olan Hazar ismindeki bir çoban, gölün ortasında bulunan kilisedeki papazın kızına âşık olur. Tıpkı, Kerem ile Aslı hikâyesinde olduğu gibi:

“Kızımı, bir Müslüman çobana mı vereceğim?” diyen baba, bu evliliğe karşı çıkar.

Bu karşı çıkış, iki sevgilinin gizli gizli buluşmasına sebep olur. Geceleyin kız, bir mum yakıp, pencerenin önüne kor. Hazar’ın sularını yüze yüze geçen genç de oraya gelir. İki sevgili buluşurlar, konuşurlar; sabaha karşı, delikanlı, tekrar sürüsünün başına döner.

Bu gizli buluşmayı, çok geçmeden papaz duyar. Zalim baba, kızını hapsetmekle kalmayıp, ışığın da yerini değiştirir. Durumdan haberdar olmayan delikanlı, yine ışığı takip ederek, sevdiği kızın yanına gelmek ister. Baba, ışığın yerini sürekli değiştirmekte genç ise ışığa yetişmek için oradan oraya yüzüp durmaktadır. Sabaha kadar süren bu kovalamacadan sonra, zavallı delikanlının kulaç atacak takati kalmaz ve oracıkta boğulur.”³⁶

³⁶ Ali Berat Alptekin, *Fırat Havzası Efsaneleri (Metinler)*, Antakya 1993, s. 101,102.

Burada da Ermeni kızına âşık bir Müslüman delikanlı vardır. Hazar çobandır, kız ise Ermeni papazın kızıdır. Sevgililerin buluşmasını zalim baba fark edip kızı hapseder ve mum ışığının yerini değiştirir. Sabaha kadar kulaç atan delikanlı bitkin düşer ve gölün serin sularında kaybolur. Ermeni Papaz dini ve milliyeti uğruna bu aşka karşı çıkararak sevgililerin birbirlerine kavuşmalarını engeller ve Müslüman delikanlıdan adeta oç almış olur.

Kesdoğan³⁷ adlı efsanede Sivas Divriği’de gerçekleşen bir Türk delikanlısı ile bir Ermeni kızının aşkları anlatılmıştır. Efsaneyi kısaca özetleyerek devam edelim. Süleyman Şah’ın oğlu Ermeni padişahının güzel kızına ilk görüşte âşık olur. Yemekten içmekten kesilen delikanlının halini gören babası durumu öğrenir ve derhal kızı istemek için adamlarını gönderir. Heyet Ermeni padişahından kızını ister. Ermeni padişahı, Süleyman Şah’tan korktuğu için kızı bir şartla vermeye razı olur. Şart olarak, iki kale arasına yağlı urgan çekilecek ve delikanlı bu urgan üzerinden bir kaleden ötekine gidip kızı alarak tekrar dönecektir. İmtihan günü gelip çatar. Delikanlı Allah’ın adını anarak yağlı urgan üzerinde Ermeni kalesine doğru ilerler. Tam kaleye çıkacağı sırada Ermeni padişahı yardımcısı Doğan’a “*Kesss.... Doğan!*” diye seslenir. Doğan, kılıcıyla yağlı urganı keser. Yiğit Türk delikanlısı, Çaltı çayının derin vadi-sine düşerek ölür. Bunu gören Ermeni kızı da delikanlının arkasından kendini derin vadiye atar.

Bu efsanede de din farklılığına bağlı olarak iki aşığın hazin sonu ele alınmıştır. Ancak burada iki âşık da hükümdar çocuğudur. Kız güzeller güzeli, oğlan da yiğit ve yakışıklıdır. Kızın ismi Ay Kız olarak verilmiş, ancak oğlanın ismi verilmemiştir. Türk padişahının ismi Süleyman Şah olarak verilmiş, Ermeni padişahının ismi verilmemiştir. Ermeni baba, din ve milliyet farkı sebebiyle kızını vermek istememiş, zalimliği yüzünden delikanlı ile kızın ölümüne sebep olmuştur. Zalim baba burada da kendini göstermiştir.

Türkler ile Ermeniler beraber kardeşçe bu topraklarda yaşamlarını sürdürürlerken bazı şer odakları özellikle Amerika, İngiltere

³⁷ Kutlu Özen, *Sivas Efsaneleri*, Sivas 2001, s. 78,79.

ve Fransa, Ermenileri Türklere karşı kıskırtmışlardır. Bu kıskırtmalar kısa zamanda meyvesini vererek on binlerce Türk ve Ermeni'nin ölümüyle sonuçlanan isyan ve katliamlara sebep olmuştur. Hatta öyle ileri gitmişlerdir ki, Türkleri toplu olarak diri diri toprağa gömüp katletmişlerdir. Özellikle Doğu Anadolu bu katliamlardan fazlasıyla nasibini almıştır. Türkler de Ermenilerin bu katliamlarına karşı koyarak mücadele etmişlerdir. Bu mücadele efsanelerimize de yansımıştır. Celâl Baba³⁸ ve Şahin Kayaları³⁹ efsaneleri Ermenilerle mücadeleleri anlatır. Celâl Baba efsanesinde; Celâl Baba, Kars Kalesi'nin kale muhafızı olarak görev alır. Ermeniler Karadağ istikametinden kalabalık bir orduyla Kale'ye taarruza geçerler. Bir Ermeni bunun arkasında gelerek başını gövdesinden ayırır. Başının gövdesinden yere düştüğünü anlayan Celâl Baba, hemen onu koltuğunun altına alır ve düşmanla savaşmaya devam eder. Bu durumu gören düşman kaçmaya başlar, şehre hakim olamadan çekip giderler. Savaş bitince Celâl Baba, Kale kapısının yanında yere düşüp kalır. Halk Celâl Baba'yı düştüğü yere gömer. Celâl Baba tek başına Ermenilere karşı verdiği mücadeleyi kazanır. Kesik başla mücadele etme motifini Genç Osman destanında da görmekteyiz.

Vatan toprağı o kadar mukaddestir ki, baş gövdeden ayrılrsa bile mücadele devam etmiştir. Nice Türk evladı, Celâl Baba gibi o tertemiz kanlarını bu toprakları savunmak için akıtmışlardır.

Şahin Kayaları efsanesinde; Ermeniler çevre köylerdeki Türklere büyük zulüm yapar, mallarını gasp eder, mahsullerinde hayvanlarını otlatırlar, yalnız dolaşan Türklere işkence ederler. Ermeniler yakın bir Türk köyünde Şahin diye bir delikanlının ailesi tarlaya çalışmaya gider. Tarla Ermenilerin sınırı ile yan yanadır. Bunları yalnız gören Ermeniler etraflarını sararak yakalarlar. Şahin'in babasını, annesini ve kardeşlerini işkence yaparak öldürürler. Şahin intikam yemini eder ve ailesini katleden Ermenileri tek tek öldürür. Civardaki Ermenilere kan kusturur. Bir çok kahramanlık yaparak civardaki Türkleri huzura kavuşturur. Şahin, kayalıklar civarındaki kiliseyi kendine mesken tutar.

³⁸ Saim Sakaoğlu, a.g.e., s. 116.

³⁹ Kutlu Özen, a.g.e., s. 224,225.

Bir gün Şahin kayalıklarda namaz kılarken Ermeniler etrafını çevirir. Ermenilerden kaçmak için çare düşünürken büyük kayalıkta bir delik açılır ve o deliğe girerek Ermenilerden kurtulur.

Ermeni zulümlerinin arttığı dönemde nice Şahinler Ermenilerle mücadele etmişler ve birçok kahramanlık göstermişlerdir. Buna rağmen millet-i sadıka olan Ermenilerin, Türklere karşı olan zulümleri her geçen gün daha da artmıştır. Bunun sonucu olarak 27 Mayıs 1915 tarihinde yer değiştirme, yani tehcir kanunu çıkarılmıştır.

4-Fıkralarda Ermeni Tipler

Halk hikâyeleri ve efsanelerde olduğu gibi fıkralarda da Ermeni tipleri yer almıştır. Ancak diğer anlatmalara göre fıkralarda bu tipler daha azdır. Görebildiğimiz eserlerde⁴⁰ iki fıkra metninde Ermeni tipinin yer aldığı tespit ettik.

Ermenilerin Anadolu'da genellikle ticaretle uğraştıklarını ve bir çok vergiden muaf tutulduklarını daha önce de belirtmiştik. İlk fıkra metninde de ticaretle uğraşan Ermeni tipleri yer almaktadır. Anahtara Tükür Açılır başlığı altındaki metin şöyledir:

“Süleymaniye civarında ikamet etmekte olan bir Bektaşî dervişi bir gün alessabah düğmecilerden geçiyormuş. Düğmeci bir Ermeni'nin dükkan kapısını açmak için uğraştığını görmeye başlamış. Düğmeci çalışıyor çabalıyor, hiddet ediyor, kemdi kendine söyleniyor, bir türlü anahtarı döndürüp kilidi açamıyor. O sırada başı sarıklı fakat kendi cahil bir talebe oradan geçmekte Ermeni bunu tutarak der:

- Aman hocam, dükkanı açamıyorum. Sizin kitapta her şey var derler. Bunu açmak için bir çare var mı?

⁴⁰ Saim Sakaoğlu, *Türk Fıkraları ve Nasrettin Hoca*, Konya 1992; Fikret Türkmen, *Nasrettin Hoca Latifelerinin Şerhi*, İzmir 1999; Feyzi Halıcı, *Şair Burhaneddin'in Nasreddin Hoca'nın Fıkralarını Şerh Eden Eseri*, Ankara 1994.

- *Hay hay vardır.*

- *Rica ederim söyle, nedir?*

Talebe Arapça bir kelime söyler. Düğmeci:

- *Peki hocam, fakat ben bunun manasını anlamam. Ne demektir?*

- *Anahtara tükür, açılır, demektir.*

Ermeni anahtara tükürüp kilide sokmuş. Çevirince eser-i tesadüf kapı açılmış. Bunu gören düğmeci talebeye:

- *Hoca efendi, ben inandım. Sizin dininiz doğru imiş. Bana söyle de İslâm olayım, demekle talebe buna kelime-i şehâdeti telkin etmiş ve herif İslâm olmuş. Bu hali gören Bektaşî başını sallayak:*

- *Yarâbbi, bu düğmeci Ermeni'yi müslüman edecek imişsin. Fakat şu talebeyi kâfir etmekte ne mâna vardı? Bunun ne kabahati vardı? diyerek yoluna devam eder.*⁴¹

Bu fıkrada olumlu bir Ermeni tipi ile karşılaşmaktayız. Genç talebenin söylediğine inanması onun saflığını ortaya koymuştur. Ancak cahil talebenin söylediğine inanıp anahtara tükürmesi ve tesadüfen kapının açılması Hıristiyan Ermeni'nin Müslüman olmasına vasile olmuştur. Bu hali gören Bektaşî de cahil talebeyi tenkit ederek yoluna devam etmiştir.

İkinci fıkra ise Nasreddin Hoca ile Ermeni bir keşiş arasında geçer.⁴² Fıkra metninin özetini vererek konumuza devam edelim. Her şeyi bilen üç keşiş Alaeddin Han'ın ülkesine gelerek herkesi doğru yoldan saptırmaya başlarlar. Han, bu üç keşişi çağırır. Keşişler soracakları sorulara doğru cevap bulabilirlerse bu işten vazgeçeceklerdir. Bu işi halledecek Nasraddin Hoca'dan başkası değil-

⁴¹ Dursun Yıldırım, **Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları**, Ankara 1999, s. 105.

⁴² Wilhelm Radloff, Ignaz Kunos, **Proben VIII**, (Latin Alfabesine Akt. ve Haz. Saim Sakaoğlu, Metin Ergun), Ankara 1998, s. 406,407.

dir. Keşişler sırasıyla sorularını Hoca'ya sorarlar. Hoca sorulan soruları doğru cevaplar. Keşişler Hoca ile baş edilemeyeceğini anlarlar ve ona köle olurlar.

Nasreddin Hoca, Keşişleri alt ederek Türklerin çok zeki olduğunu gösterir. Buradaki Ermeniler olumsuz tiplerdir. Hoca'nın zekası ile sorulara verdiği cevaplar onları olumlu tipe dönüştürür. Aslında Keşişlerin amacı dinlerini Türk ülkesinde yaymaktır. Ancak Alaeddin Han onların karşısına Nasreddin Hoca'yı çıkarınca Keşişlerin planları tutmaz. Sonunda Keşişler kaderlerine razı olup Nasreddin Hoca'ya tabi olurlar.

SONUÇ

Türk Ermeni münasebetleri 7. yüzyılda Hazar Türklerinin Kafkas bölgesine akınlarla başlar. Daha sonra bu münasebetler hayatın bütün safhalarına yayılarak genişlemiştir. Türklerle Ermenilerin bu temasları gittikçe sıklaşarak ve dostane bir şekilde 19. yüzyıla kadar devam etmiştir. Özellikle Selçuklular döneminden sonra iki millet iç içe, aynı devletin tebaası olarak yaşamış ve müşterek pek çok eser ortaya koymuştur. Bu münasebetler içinde halk edebiyatı büyük ehemmiyete sahiptir.

Türk edebiyatı Ermeni edebiyatını derinden etkilemiştir. Özellikle halk edebiyatı bu etkileşimden en fazla nasibini alan daldır. Azınlıklar içerisinde en güvendiğimiz millet Ermeniler olduğu için onlara millet-i sadıka denilmiştir. Türkler, bu sadık milletle asırlarca birlikte yaşamış ve onları, gelenekler, görenekler, inançlar ve halk anlatmalarıyla etkilemişlerdir. Özellikle halk hikâyelerinde bu etkileşim daha açıktır. Türk halk hikâyeleri Ermeni aşıkları tarafından bazen Türkçe bazen de Ermenice olarak anlatılmışlardır. Sasonlu Davit Destanı Köroğlu destanı ile, Arslan Ağa hikâyesi Dede Korkut Hikâyelerinden Duha Koca Oğlu Deli Dumrul hikâyesi ile ve Selçum Paşa adlı masal da Kerem ile Aslı hikâyesi ile konu ve üslup yönünden benzerlik gösterirler.

Ermenilerin etkilendiği başka bir konu da âşıklık geleneğidir. Zira Ermeni âşıkları (âşuğ) Ermenice şiir söylemenin yanında 16. asırdan sonra da Türkçe olarak Türk halk şiirinin şekil ve türlerini kullanarak eser vermeye başlamışlardır.

Bu kadar Ermenilerle müştereklerimiz olmasına rağmen 19. yüzyıldan itibaren Türk toprakları üzerinde emelleri olan sömürgeci devletler Ermenilerin kanına girerek onları Türklere karşı kıskırtmışlardır. Neticede binlerce Türk evladı Ermenilerin devlete karşı başlatmış oldukları isyanlarda katledilmiştir. Hatta Türkler, Ermeniler tarafından diri diri toprağa gömülmüşlerdir.

Sonuç olarak incelediğimiz metinlerde Ermeniler bazen olumlu bazen de olumsuz bir tip olarak karşımıza çıkmaktadır. Her ne olursa olsun asırlarca iki millet birbiriyle kardeşçe yaşamıştır. Bu beraberlik neticesinde Ermeniler Türk edebiyatından etkilenecek nice ehemmiyetli eserler oluşturmuşlardır. Bu eserler incelendiğinde Ermenilerin Türk kültüründen ne derece etkilendiği daha açık ortaya çıkacaktır